

LEKSIKOGRAFSKI ZAVOD, KRLEŽA I DRUŠTVENE ZNANOSTI

SLAVEN RAVLIĆ

(Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb)

SAŽETAK. Leksikografski zavod u pedeset godina postojanja nije objavio nijednu enciklopediju s područja društvenih znanosti. Dva pokušaja izdavanja takve enciklopedije završila su neuspjehom. Problematika društvenih znanosti u zavodskim edicijama općeg tipa zahtijevala je nakon 1990. temeljitu stručnu reviziju. Među čimbenicima koji su tome pridonijeli (stanje u društvenim znanostima, društvena pozicija i smjer razvoja LZ-a, utjecaj ideološko-političkog okruženja) posebnu važnost ima dominantna zavodska paradigma, njegova specifična matrica mišljenja, iz koje proizlazi odbojnost prema društvenim znanostima i njihovoj leksikografskoj obradbi u obliku enciklopedija društvenih znanosti (opće i specijalističkih).

1.

U ovom se radu nastoji odgovoriti na pitanje: zašto u Hrvatskoj nema nijedne enciklopedije s područja društvenih znanosti, zašto ima toliko malo kvalitetnih leksikona i rječnika pojedinih disciplina, zašto je Leksikografski zavod, kao središnja leksikografska ustanova, učinio toliko malo na području društvenih znanosti? Problem se odnosi na društvene znanosti u najširem smislu, ali se ovdje zbog analitičkih razloga taj pojam koristi u užem značenju i odnosi se na sociologiju, politologiju, pravo i ekonomiju.

Krenimo od nekih elementarnih činjenica i uvida. Leksikografski zavod je od osnivanja 1950. do danas, uz opća enciklopedička i leksikonska djela, objavio i niz vrijednih stručnih enciklopedija (*Medicinska, Tehnička, Pomorska, Likovna, Muzička, Filmska, Krležijana, Šumarska, Poljoprivredna* i dr.) te brojne stručne leksikone. U pedeset godina postojanja Zavod nije objavio nijednu enciklopediju s područja društvenih znanosti. Štoviše, do danas je objavio samo jedan svezak s tog područja (*Ekonomski leksikon*, 1995). Središnja pozicija Leksikografskog zavoda u hrvatskoj leksikografiji odredila je ukupnu leksikografsku produkciju s područja društvenih znanosti u Hrvatskoj, pa je u tom razdoblju objavljeno tek nekoliko rječnika i leksikona.

Dva pokušaja izdavanja pravne enciklopedije završila su neuspjehom. Naime, u Leksikografskom zavodu postojala je 1954. zamisao o izdavanju enciklopedije »pravnih i društvenih nauka« a 1988. zajedno s Pravnim fakultetom u Zagrebu započeta je realizacija *Pravne enciklopedije* u pet svezaka. U prvom slučaju, o čemu svjedoči Krležin govor pred Upravnim odborom JLZ-a krajem 1954., stiglo se do toga da su se tijekom 1954. »razrađivale

osnovne struke i izrađivali osnovni elementi alfabetara« (Triva, 1991., 186). U drugom slučaju otišlo se znatno dalje, pa je on zbog toga još indikativniji. Pripreme za izdavanje *Pravne enciklopedije* počele su 1983. na Pravnom fakultetu u Zagrebu i odmah na početku je Leksikografskom zavodu ponuđeno da se uključi u projekt, ali Zavod je odbio bilo kakvo sudjelovanje s objašnjenjem da u dogledno vrijeme nema namjere izdavati enciklopediju s tog područja. Bez pomoći Zavoda i s problemima u financiranju projekt je 1987. zapao u krizu. Promjenom nekih okolnosti u Leksikografskom zavodu došlo je 1988. do pregovora oko projekta i u lipnju te godine sklopljen je između Pravnog fakulteta i LZ-a ugovor po kojemu je Zavod preuzeo realizaciju projekta sa svim dotad ostvarenim rezultatima i formiranim uredništvom. Zbog promjena temelja sustava prišlo se 1990. preispitivanju koncepcije te je rad na projektu nastavljen, ali u atmosferi raznih nepovjerenja i sumnji prema projektu i njegovu vodstvu. Nakon više uzaludnih pokušaja da se projekt s izmijenjenom koncepcijom nastavi, u jesen 1992. on je jednostavno ugašen (»zamrznut« do boljih vremena).

Odnos Leksikografskog zavoda prema društvenoznanstvenoj enciklopedici izražavao se i u pristupu i načinu obrade pravnih, ekonomskih, socioloških i politoloških tema u završnim edicijama. Naime, iako nije objavljivao posebne enciklopedije i leksikone s područja društvenih znanosti, problematika koju pokrivaju te znanosti bila je obrađivana u završnim edicijama općeg (*Opća enciklopedija*, *Leksikon LZ*) i nacionalnog tipa (*Enciklopedija Jugoslavije*). U dosadašnjem radu na novoj *Hrvatskoj enciklopediji* (1996–2000) ta je problematika zbog svoje ideologiziranosti morala proći najstrožu reviziju, koja se očitovala u temeljitoj promjeni abecedarija i u promjeni pristupa i načina obradbe abecedarskih jedinica. Promjene su morale biti znatno radikalnije negoli one kroz koje su zbog uspostavljanja nove društvene paradigme prolazili sveučilišni studiji društvenih znanosti.

Sve ove činjenice i uvidi mogu se objašnjavati barem na dva načina. Mogu se tumačiti kao izraz stanja u društvenim znanostima, a mogu se povezati sa stanjem u Leksikografskom zavodu. Može se tako dokazivati da društvene prilike i njima određeno stanje u društvenim znanostima otežavaju realizaciju leksikografskih projekata i leksikografsku obradu problematike s tog područja, osobito zbog: a) ideologiziranosti svih društvenih znanosti, b) zakasnelog institucionalnog formiranja (politologija), odnosno dužeg prekida u razvoju nekih znanosti (sociologija), te c) odsutnosti tradicije leksikografskog rada u tim znanostima. S druge strane, može se dokazivati da stanje u Leksikografskom zavodu omogućuje posebne projekte i općenito nepovoljno utječe na razvoj leksikografije na području društvenih znanosti zbog: a) malobrojnosti stručnjaka iz društvenih znanosti, što je posljedica personalne politike i specifičnog sustava napredovanja, koji pogoduju određenim strukama i profesijama, b) strukture vodstva, koje su pretežno činili ljudi iz umjetničkih i filološko-lingvističkih krugova, što je dovelo do usmjeravanja razvoja Zavoda u određenom smjeru, c) percepcije o Zavodu kao važnom dijelu tzv. ideoloških aparata države te stoga procjene o nepoželjnosti takvih rizičnih projekata, koji mogu donijeti jedino nevolje.

Analiza koja bi navedene razloge i činjenice zanemarila bila bi nepotpuna. Ali uzimajući u obzir većinu njih teško je objasniti toliki nerazmjer u odnosu na druga područja znanosti, koja po istim elementima nisu bila u boljoj poziciji, a imala su neusporedivo povoljniji tretman u Zavodu (primjerice medicinske i tehničke znanosti). Međutim, među spomenutim elementima postoji faktor koji se može izdvojiti kao specifikum društvenih znanosti, koji ih odvaja od tih područja znanosti. Riječ je o činjenici da medicinske, tehničke i slične znanosti nisu toliko opterećene društvenim okolnostima (vladajućom ideologijom)

koliko su to društvene znanosti, pa stoga možda može biti opravdana nesklonost Zavoda da se upušta u tako rizične projekte. Društvene prilike u posljednjih pedeset godina – četrdeset godina potpune dominacije socijalističke ideologije i deset godina prevlasti nacionalne (državotvorne) ideologije – nedvojbeno su djelovale nepovoljno na razvoj društvenih znanosti, osobito na odnos prema tim znanostima u instituciji koja se smatrala važnom za održanje vladajuće ideologije. Ali društveni kontekst nije mogao djelovati apsolutno. Mogao je uvelike odrediti izbor problematike (abecedarij) i način njezine obradbe, ali nije mogao toliko utjecati na odluku treba li ili ne treba izdavati enciklopedije i leksikone s područja društvenih znanosti. Važnost ovog faktora relativizira činjenica da su do 1990. unutar istih općih ideološko-političkih uvjeta, u sredinama koje nisu imale bolje stanje u društvenim znanostima a ni razvijenu leksikografsku tradiciju, objavljene enciklopedije i leksikoni iz svih navedenih znanosti (npr. beogradska Savremena administracija objavila je nekoliko enciklopedija i leksikona: *Političku, Ekonomsku i Pravnu enciklopediju*, te *Sociološki, Politički i Pravni leksikon*).

Očito je, uza sve navedeno, djelovao još jedan faktor, koji je bitno utjecao ne samo na odsutnost leksikografskih izdanja s područja društvenih znanosti, nego i na kvalitetu zastupljenosti društvenoznanstvene problematike u zavodskim izdanjima općeg i nacionalnog tipa. Taj je faktor dominantna zavodska paradigma, specifična matrica mišljenja, koja se oblikovala pod odlučujućim utjecajem utemeljitelja i tridesetogodišnjeg direktora Zavoda Miroslava Krleže. Izvorno je nastala kroz ambiciju da se *Enciklopedija Jugoslavije*, a potom i *Opća enciklopedija*, zasnuju na historijsko-materijalističkoj osnovi, a postupno se pretvorila u opće leksikografsko stajalište da »nema enciklopedije koja ne bi bila utemeljena na nekoj ideologiji« (Visković, 1993., 219). Time se društvene znanosti izravno podređuju ideološkom sustavu, a taj se odnos podređivanja čak formulira kao aksiom enciklopedizma. Iz toga slijedi istodobno »uzdizanje« problematike koje pokrivaju društvene znanosti u rang »osobito važnih« i »osjetljivih« sadržaja, ali i podcjenjivanje njihove »znanstvenosti« i stoga apriorna odbojnost prema enciklopedijama društvenih znanosti (općoj enciklopediji društvenih znanosti i enciklopedijama pojedinih disciplina). Iako je doživjela stanovite modifikacije i osuvremenjivanja, ta matrica u praksi još nije napuštena. Stoga je treba osvjetliti u njezinu izvornom obliku.

2.

U prilogu na znanstvenom skupu o leksikografiji 1990., povodom 40. godišnjice LZ-a, Siniša Triva, tada glavni urednik *Pravne enciklopedije*, naveo je stanovitu Krležinu odbojnost prema pravu i pravicima kao razlog zavodskog pomanjkanja sluha za *Pravnu enciklopediju*. Evo što je on rekao: »Stjecajem niza još uvijek nedovoljno razjašnjenih okolnosti, prevladalo je gotovo jednodušno uvjerenje da organizatori i tvorci grandioznih enciklopedističkih pothvata okupljeni oko Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda u Zagrebu nemaju dovoljno sluha za zamisao o uređivanju i izdavanju posebne enciklopedije posvećene pravu i pravnim znanostima. Štoviše, da u odnosu na tu disciplinu gaje određeni apriorni animozitet, koji se manifestirao i u činjenici što u razdoblju od punih trideset i više godina plodnog rada JLZ-a nije poduzimano ništa da se i program izdavanja pravne enciklopedije uvrsti u dnevni red njegovih aktualnih konkretnih programa. Takva negativna orijentacija u odnosu na pravnu enciklopedistiku kuloarski se pripisivala samom Krleži. Dokazivalo se to i brojnim fragmentima iz Krležinih djela, u kojima je neštedimice i njemu svojstvenim sarkaz-

mom i virtuoznošću očitovao, najblaže rečeno, kritički stav prema pravu, pravosuđu, pravnicima, pa i pravnoj znanosti.« (Triva, 1991., 185). Teza o Krležinoj odbojnosti prema pravu i pravnicima kao razlogu zavodskoga pomanjkanja sluha za *Pravnu enciklopediju* ubrzo će dobiti potvrdu u obustavljanju (»zamrzavanju«) edicije. Ali ta odbojnost ne pogađa samo pravo. Krležini radovi upozoravaju da je riječ o odnosu prema društvenim znanostima uopće, a ne samo prema pravu. Mnoge argumente za to pružaju nedavno objavljene Krležine marginalije uz tekstove za I. i III. izdanje *Opće enciklopedije* koje je priredio Josip Šentija (Krleža, 1998; Krleža, 1999). One pokazuju da Krležin odnos nije bio ništa manje kritičan prema pojmovima i osobama iz drugih društvenih znanosti. Izdvajamo ovdje nekoliko primjera koji pokazuju kakav je bio njegov odnos prema ekonomiji, politologiji i sociologiji, a istodobno daju podlogu za razumijevanje razloga takva odnosa.

Krleža je bio osobito nesklon različitim ekonomskim institucijama koje su pripadale svijetu modernoga tržišnoga gospodarstva. Često je uz takve članke zahtijevao reviziju, traženje mjerodavnog mišljenja i detaljniju provjeru. Tako uz članak »BURZA« zapisuje: »Svi burzovni i mjenični pojmovi iz socijalističke perspektive su nesumnjivo historijski (s obzirom na način kako se prikazuju u Enciklopediji). Neka ih netko temeljito redigira, tko se razumije u današnju terminologiju. Postoji nesumnjivo latentna opasnost, da postanemo smiješni.« (Krleža, 1998., 234). Uz članak »DIONIČKO DRUŠTVO« zapisuje: »Na reviziju ekonomistima. Svi ovi naši ekonomisti kao da gledaju život sa balkona nekakve imaginarne platonske ekonomike, koja veoma često s našom vlastitom problematikom, nema baš nikakve veze. Bilo bi mudro, da neki od naših ekonomista progovori i o stanju kod nas, u FNRJ, i o našim pogledima na te probleme dionica i dioničarskih društava.« (Krleža, 1998., 343).

Krležina odbojnost prema modernoj tržišnoj ekonomiji pokazuje se i u njegovoj nesklonosti prema modernim građanskim ekonomistima. Tu je znao tražiti provjeru opravdanosti uvrštavanja i znatno smanjenje retkarine. Tako u marginaliji uz članak »EDGEWORTH, Francis Ysidro« pita: »Po kom kriteriju je ovaj Edgeworth uvršten?« (Krleža, 1999., 31). Uz članak »ENGEL, Ernest«, pitanje je postavljeno nešto drukčije: »Uvrstili smo statističara, a što je sa ostalih desetak Engela?« (Krleža, 1999., 48). Krleži je mudro udovoljeno uvrštavanjem još nekih Engela, pa je tvorac čuvenih Engelovih zakona potrošnje ostao. Evo nas do tri slavne ekonomske glave. Uz članak »MALTHUS, Thomas Robert«, Krleža piše: »Ponovno engleski ekonomist. Olovkom: preraditi! Ako se bude zaista pristupilo preradbi, neka se svede na deset redaka maksimum. Ponovno 33 reda za jednog engl. ekonomista, bez obzira što se ovdje radi o jednom glasnom imenu. Političko-ekonomski alfabetar ELZ u svakom slučaju treba podvrgnuti ozbiljnoj reviziji. To se podudara sa direktivama uprave koje su već date.« (Krleža, 1999., 222). Uz članak »MARSHALL, Alfred«, Krleža je zapisao: »14 redaka. Postoji tu neki sistem, da se engleskim ekonomskim piscima posvećuje nerazmjerno bogata pozornost. Ne razumijem zašto.« (Krleža, 1999., 232). Uz članak »MARX, Karl«, zapisao je: »Slava Marxu, ali 450 redaka za Marxa nije u razmjeru sa čitavom kompozicijom naše enciklopedije, mislim! Marxa ću čitati odvojeno.« (Krleža, 1999., 233). Poznato je koliko je Krleža pazio na broj redaka (retkarinu), ali razlika je očita. Malthusa treba svesti na »deset redaka maksimum«, za Marshalla je 14 redaka »nerazmjerno bogata pozornost«, a kod Marxa se »misli« da 450 redaka »nije u razmjeru«. Ne znamo je li Krleža taj članak čitao »odvojeno«, ali je je Marxov opseg u *Općoj enciklopediji* narastao na 529 redaka.

Krleža je veliku pozornost posvećivao pojmovima i osobama iz suvremene politike i povijesti političkih ideja. Imao je negativan odnos ne samo prema suvremenim građanskim političkim institucijama i organizacijama, nego i prema socijaldemokraciji, kao i prema svim

grupama i organizacijama u radničkom pokretu, koje su bile na reformističkim i neboljševičkim pozicijama. Tako je uz članak »FABIAN SOCIETY« zapisao: »...Pokrenuto od jedne grupe konzervativnih intelektualaca, u borbi protivu marksističke grupe Democratic Federation. Glavna lica Fabijevaca G. B. Shaw, G. H. Wells, Sydney Webb i t.d. Da se ne zaboravi.« (Krleža, 1999., 63). Osnivače poznatog socijalističkog društva, koje i danas čini značajan intelektualni potencijal britanskog laburizma, Krleža je pretvorio u »grupu konzervativnih intelektualaca«.

U Krležinim marginalijama, uz biografije osoba iz suvremene povijesti političkih ideja, nisu loše prolazili samo »buržoaski mislioci«, osobito oni koji su bili predmetom kritike Marxa, Engelsa i Lenjina, nego i socijalistički mislioci koji su bili protivnici lenjinizma ili je Lenjin o njima nešto kritički izrekao. Evo dva primjera. Uz članak »BERNSTEIN, Eduard«, Krleža je zapisao: »Dopuniti o negativnom utjecaju na njemačku socijalnu demokraciju. Bernstein je fatalna sjenka, koja je zamračila političke horizonte sa veoma opasnim ressentimentom u međunarodnim omjerima. Ovdje se ne treba držati određenog prostora, jer ova vrsta tekstova daje našoj Enciklopediji specifičnu težinu, koja je bezuslovno potrebna da bude naglašena.« (Krleža, 1998., 166). Uz članak »BRAY, John Francis«, zapisao je Krleža svoje opće mišljenje o neboljševičkim socijalistima: »Kod svih ovih socijalističkih kvepera, klasnih pijetista, nazovisocijalističkih filistara, za koje je Lenjin govorio da mirišu na frizersku pomadu (...), kod ovih religioznih reformatora, labourističkih ideologa, šegrtu i kalfa Vojske spasa, pacifista, antimilitarista, antialkoholičara i starofrajlinskih sociologa, u principu je ispravno da budu fiksirani u Enciklopediji, samo je opasnost u tome, da ton kojim ih prikazujemo, ispada afirmativno! To nije baš ton divljenja, ali često čuđenja! Trebalo bi ih prikazati nerazmjerno kritičnije nego što je to urađeno. Nameće se, prema tome, kao logičan zaključak, revizija tih tekstova.« (Krleža, 1998., 215).

Krležino mišljenje o sociolozima jednako je nepovoljno; uz članke o njima u pravilu je zahtijevao smanjenje retkarine i kritički, marksistički odnos. Evo njegovih marginalija uz članke o trojici velikih sociologa. Uz članak »COMTE, Auguste«, svoja razmišljanja završava uputom: »Prije svega i iznad svega: dati marksističku kritiku, kao osvrt na comeizam sa odgovarajućim citatima.« (Krleža, 1998., 279). U objavljeni članak o osnivaču sociologije unijete su Krležine misli o njemu, a njegov je nalog ispunjen rečenicama poput ovih: »C. nije u svojim nazorima bio posebno originalan... Marx i Engels su oštro kritizirali reakcionarni karakter Comteove sociologije kao buržujsku varijantu saintsimonizma.« Uz članak »DURKHEIM, Emile«, Krleža je zapisao: »Prosječno i banalno ime. 29 redaka hiperdimenzionirano. Nije izumio nikakav barut. Da se svede na realan minimum.« (Krleža, 1998., 380). Ovdje se nije zbililo po uputi, članak je dvostruko duži (58 redaka), i što je važnije, napisan je korektno. Uz članak »MANNHEIM, Karl«, nalazi se sljedeća Krležina primjedba: »26 redaka za jednog sociologa trećega reda. Nema proporcije. Od 5–26 reda može se mirne duše brisati.« (Krleža, 1999., 225).

Navedene primjere moguće je tumačiti unutar matrice poznate Krležine nesklonosti spram akademskog svijeta, spram »katedarskih ordinariusa« (Šentija, 2000., 142). To bi se čak uklapalo u šira istraživanja nastanka moderne socijalne znanosti i odnosa između literature i socijalne znanosti u različitim nacionalnim kulturama (Lepenies, 1988). Taj je odnos po naravi stvari konfliktan, zbog toga što nastanak moderne znanosti ugrožava tradicionalne pretenzije literature da samo ona može pružiti točnu sliku socijalne zbilje i objasniti njezine pokretačke snage. Ali ovakav interpretativni model nije dostatan za razumijevanje Krležina

odnosa prema društvenim znanostima. U razmatranje valja uključiti njegovo ideologijsko stajalište, koje ga je upućivalo na specifičan odnos prema tim znanostima.

Krleža je bio jedan od velikih europskih intelektualaca koji je u lenjinizmu vidio izlaz iz europske katastrofe (svjetski rat i kriza) i putokaz za stvaranje boljega svijeta. Poštovao je Marxa ali ga njegova misao nije osobito privlačila, Lenjin je bio onaj koji mu je »otvorio oči« (Očak, 1982., 43). Bio je zanesen Lenjinovim revolucionarnim mišljenjem i političkom djelatnošću. Iz toga je proizišlo shvaćanje građanske zbilje kao stanja permanentne krize, te kritički odnos prema mnogim tekovinama europske civilizacije, osobito prema tzv. građanskoj demokraciji i građanskoj društvenoj misli (Kravar, 1993., 540). Demokraciju je shvaćao kao diktaturu buržoazije, prezirao je građanski parlamentarizam, a izlaz vidio u revolucionarnom socijalizmu. Istina, na vrhuncu ideološkog obračuna sa staljinizmom 1952–53. načinio je znatan odmak od boljševičkog socijalizma, pokazujući da socijalizam treba usvojiti već stečena građanska prava i slobode, jer bez njih nije ostvariv (Krleža, 1953). Ali nakon ideološkog zaokreta u SKJ 1954 (slučaj Đilas) i on je slijedio uobičajenu ideološku shemu isticanja superiornosti samoupravljanja i socijalističke demokracije. No, to ne znači da je Krležin lenjinizam bio nekakva mimikrija, nešto nalik onome što je Czesław Miłosz opisao mehanizmom »ketmana«, skrivanje stvarnih stavova iza socijalističke frazeologije (Visković, 1993., 220). Iako je osuđivao mnoge aspekte staljinističke prakse (»sibirski grobovi«), ostao je trajno fasciniran Lenjinovom političkom formulom.

Krležin odnos prema društvenim znanostima proizlazi ponajprije iz tih duhovno-političkih odrednica. Za njega socijalizam nije etičko-politički ideal, nego iznad svega znanstveno utemeljen projekt, koji treba provesti na svim područjima. Zato je i mogao tvrditi: »U jednu riječ: ova naša Enciklopedija bit će socijalistička, a kao takva naučno egzaktna.« (Krleža, 1967., 234). Znanstvena egzaktnost socijalizma dolazi otud što se on temelji na spoznatim zakonima razvoja društva. Njegova znanstvena osnova je marksizam, ili u Krležinoj terminologiji historijsko-materijalistička paradigma. Marksizam (historijski materijalizam) ovdje se razumije kao opća teorija društva, kao cjelovit znanstveni pogled na društvene fenomene, pristup i metoda analize koju treba primijeniti na određenom segmentu, koji je dotad bio predmetom bavljenja neke od posebnih društvenih znanosti. Iz takva pristupa slijedi nemogućnost autonomne konstitucije društvenih znanosti te razumijevanje tzv. građanskih društvenih znanosti kao sastavnica građanske ideologije. S jedne se strane, prihvaćanjem marksizma, sužava mogućnost uspostave posebnih znanosti o društvu ili se one čine ovisnima o marksističkim polazištima i metodi. S druge pak strane, ako društvene znanosti nisu utemeljene na marksizmu ili ne prihvaćaju historijskomaterijalistički pristup u tumačenju zbilje, one se pokazuju kao ideološko stajalište građanskog društva i njihova je znanstvenost zapravo ideološko izvrtanje ili prikriivanje stvarnoga društvenog stanja i procesa. U tom smislu socijalizam je za Krležu realna negacija građanske društvene znanosti, koja svojim pristupom ne može doseći istinitu spoznaju zbilje. Socijalizam se, kaže on, »javlja kao negacija negacije, to jest kao negacija sociologije«, »negacija ovakvih socioloških formula, koje neće da vide ni moralne ni materijalne istine« (Krleža, 1963., 179. i 184).

Tu nalazimo korijene Krležine odbojnosti prema sociologiji i drugim društvenim znanostima, njegova inzistiranja na kriterijima uvrštavanja i retkarini, te golema nerazmjera u leksikografskom vrednovanju »građanske« i »socijalističke« problematike. Nije tu riječ o nekoj osobnoj idiosinkraziji ili o animozitetu literata, koji je bio vrstan socijalni analitičar. S obzirom na logiku svojega stajališta Krležin je odnos savršeno racionalan. Taj je briljantni um samo doveo do pune jasnoće pretpostavke koje su mnogi neosviješteno koristili. Posve

je druga stvar kako bi Krležino djelo prošlo kad bi se podvrglo istom tipu ideološke prosudbe. Naime, moglo bi se pokazati da je Krležino stajalište u svojevrsnom nesuglasju s njegovim djelom: upravo je on branio autonomiju umjetnosti, posebnost umjetničke sfere pred grubim ideološkim upletanjem i arbitriranjem, njegovi su politički eseji izvori dragocjenih sociološko-političkih spoznaja o stvarnosti »balkanskog« parlamentarizma i demokracije u razdoblju između dva rata, a neka njegova književna djela (npr. *Balade Petrice Kerempuha*) iznose važne sociološke uvide o našem seljaštvu.

Krležino poimanje marksizma i socijalizma kao temelja enciklopedizma i njegovo shvaćanje društvenih znanosti kao ideoloških izraza zbiljskih procesa bitni su elementi oblikovanja dominantne matrice mišljenja o društvenim znanostima u Leksikografskom zavodu. Ali uspostava i perzistencija te matrice ne može se objasniti bez uključivanja trećeg elementa – Krležine pozicije vrhovnog autoriteta u Leksikografskom zavodu. Taj je autoritet rezultat promjene njegove društvene pozicije u odnosu na međuratno razdoblje: on više nije neovisni intelektualac i slobodni književnik. »K. više ne istupa kao nezavisan pojedinac, već reprezentira oficijelnu znanstvenu i kulturnu paradigmu, stoga oštrina njegovih sudova i netrpeljivost prema pojedinim osobama i pojavama ima potpuno drukčije konzekvence« (Visković, 1993., 229). Ta mu je pozicija omogućila društveno djelovanje, osnivanje Leksikografskog zavoda i pokretanje niza važnih projekata. Krležino osnivanje LZ-a i osobito pokretanje *Enciklopedije Jugoslavije* bio je izniman pothvat, koji je u ondašnjim prilikama išao protiv dominantnog mentaliteta ako ne i protiv naslijeđene ideološke sheme, te je »vrlo ozbiljno relativizirao vlast koja ju je pokrenula« (Lasić, 1982., 383). Taj je projekt bio važan za hrvatski nacionalni identitet i rastvaranje »vidovdanskog jugoslavenstva«. Angažiranjem golema intelektualnog potencijala, Krleža je pokazao širinu i toleranciju naizgled nespojivu s njegovim ideologijskim stajalištem. Ali i taj izbor glavnih suradnika, koje je mogao dovesti i sačuvati samo s podrškom vrhovnog autoriteta (J. Broza Tita), pokazuje koliko je Krleža vjerovao da na novome socijalističkom projektu treba iskoristiti najbolje građanske stručnjake. Oni sada djeluju unutar nove paradigme i ne zastupaju neki svoj drukčiji, građanski koncept. Nije primjerice Mate Ujević u Leksikografski zavod bio pozvan zbog toga što je u koncepciji i uređivanju *Hrvatske enciklopedije* (unatoč stanovitim ustupcima tadašnjem režimu) poštovao načela teorijskog pluralizma i ideologijske neutralnosti, nego su i on i svi drugi suradnici bili Krleži potrebni zbog svojih tehničkih (leksikografskih) znanja i svoje intelektualne kompetentnosti. Oni su bili tek realizatori Krležina projekta, koji je on suvereno osmislio i vodio. Zavod i njegove enciklopedije bile su Krležino djelo u punom smislu te riječi. Josip Šentija podsjetio je na činjenicu da su Krleži na stol stizali svi važniji tekstovi, ili tekstovi za koje su suradnici pretpostavljali da ih Krleža želi ili mora vidjeti. On je, svjedoči Šentija, »bio konačni programski i radni arbitar edicije«, »recenzirao je sve što mu je dolazilo na stol, diktirao je upute, davao mišljenja i sugestije« (Šentija, 1998., 14). Njegove su marginalije bile »autoritativne upute suradnicima koje su dolazile sa samog vrha, i na temelju kojih se moralo postupati« (Šentija, 1991., 157). Krležina su mišljenja, upute i sugestije imale snagu naredbi, čiji je učinak pojačavala njegova iznimna intelektualna sposobnost. Krleža, naime, nije bio samo direktor LZ-a i arbitar na vrhu uredničke piramide, nego i nesporn intelektualni autoritet za zavodske urednike i suradnike. Upravo je to omogućilo da se njegovo stajalište ukorijeni duboko u zavodskoj strukturi svijesti i pretvori u posebnu matricu mišljenja. Čak i kad se promijenio njezin ideologijski supstrat, ona je proizvodila slične učinke.

3.

Nastanak specifične zavodske matrice mišljenja o društvenim znanostima nastojali smo prikazati rekonstrukcijom svjetonazorskog okvira Krležina djelovanja, primjerima njegovih presudbi o društvenim znanostima i znanstvenicima, te uočavanjem njegova presudnog utjecaja na orijentaciju i razvoj Zavoda. Ta je matrica bila izrazito nepovoljna za razvoj društvenoznanstvene enciklopedike u Leksikografskom zavodu, a zbog pozicije Zavoda u hrvatskoj leksikografiji ograničavajuće je djelovala na ukupnu leksikografsku produkciju s područja društvenih znanosti. U radu nismo razmatrali sve dimenzije toga sindroma, bilo nam je stalo da upozorimo na njegovo postojanje i osvijestimo potrebu njegova napuštanja. Činjenica je da bi čak bez takva odnosa područje društvenih znanosti, po naravi svojega predmeta, zahtijevalo nakon 1990. najveće promjene u odnosu na ranija zavodska izdanja.

Prijelaz na modernu tržišnu privredu, pravnu državu i pluralističku demokraciju implicira ne samo institucionalnu nego i temeljitu pojamovnu obnovu. Orijentacija na drukčiji pristup društvenim znanostima razumijeva prihvatanje načela velike tradicije »Enciklopedije« (MacIntyre, 1990), koja se temelji na prosvjetiteljskoj ideji napretka, univerzalnoj racionalnosti, pluralizmu i neutralnosti prema različitim tradicijama i koncepcijama dobrog života. Ta su načela važna i za društvene znanosti i za leksikografiju.

Društvene znanosti u Hrvatskoj započele su već u 1980-ima teorijsko i metodologijsko moderniziranje, koje se izražavalo u ideologijskom neutraliziranju i teorijskom pluraliziranju (prihvatanju načelno jednaka statusa različitih teorijskih orijentacija i pristupa), te u strožem znanstvenom i strukovnom profiliranju, osobito kroz razvoj posebnih područja i okretanje prema empirijskoj verifikaciji. Taj je proces tijekom devedesetih godina uglavnom dovršen. U društvenim su znanostima tako pripremljene pretpostavke za razvoj moderne enciklopedike i leksikografije.

Time se vraćamo ishodištu problema. Prihvatanje drukčijeg pristupa društvenim znanostima pretpostavlja napuštanje vladajuće zavodske matrice mišljenja koja enciklopedistiku utemeljuje u ideologiji. Neka uporišta za to mogu se ponajprije naći u otvorenom i kritičkom karakteru Krležina djela, koje se opire svakom ideologijskom reduccionizmu, ali i u bitnim učincima njegova djelovanja u Leksikografskom zavodu. Pokretanjem velikih enciklopedijskih projekata i angažiranjem vrhunskih intelektualaca, od kojih su mnogi bili nepoćudni vlastima, Krleža je u Leksikografskom zavodu i oko njega okupio golem intelektualni potencijal na principima kompetentnosti i tolerancije, što je postalo trajnim odrednicama Zavoda. Upravo je na tim odrednicama moguće zasnovati drukčiji pristup društvenim znanostima, oslobođen ideologijskog apriorizma i utemeljen na načelima teorijskog pluralizma i znanstvene objektivnosti u odnosu na različite ideologije i svjetonazore. To je pretpostavka za razvoj stručne leksikografije s područja društvenih znanosti u Zavodu.

LITERATURA

Kravar, Z., »Lenjin, Vladimir Iljič«, *Krležijana*, sv. 1, A–Lj, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb, 1993.

Krleža, M., *Kako stoje stvari*: predavanje održano u Domu Jugoslavenske narodne armije u Zagrebu 17. XII. 1952, Zora, Zagreb, 1953.

Krleža, M., »Sociologija i socijalizam«, *Eseji IV*, Zora, Zagreb, 1963.

Krleža, M., »Referat na Plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI. 1952«, *Eseji VI*, Zora, Zagreb, 1967.

Krleža, M., »Marginalije uz tekstove za Opću enciklopediju«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 7, Zagreb, 1998.

Krleža, M., »Marginalije uz tekstove za Opću enciklopediju (drugi dio)«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 8, Zagreb, 1999.

Lasić, S., *Krleža. Kronologija života i rada*, Liber, Zagreb, 1982.

Lepenies, W., *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

MacIntyre, A., *Three Rival Versions of Moral Enquiry. Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1990.

Očak, I., *Krleža-Partija*, Spektar, Zagreb, 1982.

Šentija, J., »Krležine uredničke i recenzentske intervencije u Općoj enciklopediji«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 1, Zagreb, 1991.

Šentija, J., »Iz Krležine baštine – Marginalije uz tekstove za opću enciklopediju, Predgovor«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 7, Zagreb, 1998.

Šentija, J., *S Krležom poslije '71*, Masmedia, Zagreb, 2000.

Triva, S., »Pravna enciklopedija«, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, knj. 1, Zagreb, 1991.

Visković, V., »Enciklopedizam«, *Krležijana*, sv. 1, A-Lj, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1993.

LEXICOGRAPHIC INSTITUTE, KRLEŽA AND SOCIAL SCIENCES

SUMMARY. The Lexicographic Institute has not published a single encyclopedia covering social sciences in fifty years. The two attempts at creating an encyclopedia of the type both failed. The social science issues in the Institute's general-type editions required thorough expert revision after 1990. Among the factors contributing to that (the status of social sciences, social position of the Lexicographic Institute and its course of development, the influence of ideological-political environment), special importance is attributed to the Institute's dominant paradigm, its specific pattern of thought, causing antagonism toward social sciences and their lexicographic interpretation in the form of social science encyclopedias (both general and specialized ones).